

SÁRKÁNY TÍMEA

Lódenkabátba bújik a kisebbségi irodalom

Hervay Gizella *Lódenkabát Keleteurópa szegén*³⁹ című kötete 1983-ban jelenik meg, a szerző már halott, de nem barthes-i értelemben, mivel az olvasás szempontjából igen fontos az a történeti és biográfiai kontextus, amelybe beleíródnak a versek. A kontextuális olvasat első lépésében bontjuk elemeire a címet. *Lódenkabát Keleteurópa szegén*. Hervay kijelöl egy perifériát, Kelet-Európát, amely által nemcsak fizikai térbe helyezi el ezt a költészetet, hanem megnyit egy posztkoloniális olvasatot is, amely a Kelet és a Nyugat között húzóódó ellentétpárba fordul. A 18. századtól kezdve hangsúlyosan jelen van a nyilvánosságban a kelet-európai másság paradigmája, amelyről azt tartották a felvilágosodás gondolkodói, hogy a nyugati identitáshoz képest jött létre, mintegy annak kiegészítőjeként, amiből később egy stigmatizált társadalmi identitás született. Viszont ha megbontjuk a Nyugatról Kelet fele irányuló identifikációs retorikát, világossá válik, hogy a nyugati identitás a keleti által volt képes önmagát definiálni, ezáltal válhatott gyarmatosítóvá, megbonthatatlan centrummá, politikai és kulturális hatalommá. Miközben a nyugati tömböt a demokrácia elve működtette, amelyhez a szabadság, a nyitottság és a fejlettség volt társítható, addig a kötet megjelenése idején a keleti tömbben, a vasfüggöny korlátozó védelmében a szellemi sötétség, az elmaradottság, a félelem volt a mérvadó, viszont ezek az egymásnak tulajdonított attribútumok ugyancsak a nyugati logikát követik, amelyben Kelet negatív és hiányokkal terhelt régióként mutatkozik. A címben megjelenő Kelet-Európa egy reflektált periféria, mivel időben azonosíthatóvá válik a lódenkabát által. A durva gyapjúszövetből készült, egyenes szabású, térdig érő lódenkabát az „államosított”, vagyis szocialista divat egyik alap ruhadarabjának számított, főként az 1950-es évektől vált népszerűvé és elérhetővé a munkásosztály számára. A divatcikk egy újabb kapcsolódási pontot jelent számunkra, így már nemcsak földrajzi, hanem időbeli koordináták is hozzájárulnak a kötet címének kontextuális olvasatához. A fókusz valójában mégis arra irányul, hogyan kerül egymás mellé Kelet-Európa és a lódenkabát. A szeg, amiről lóg a lódenkabát, nem egy fehérre meszelt falba van beverve, ez Kelet-Európa szege. Ennél az észrevételnél tevődik fel a kérdés, hogy a kötetben található, ehhez hasonló víziószerű asszociációk milyen teret nyitnak az olvasó számára, szökésvonalak-e a nyelvben, és ebben a belső vízióban hogyan válik elmondhatóvá a kelet-európai huszadik század?

Michel Foucault *A hatalom mikrofizikája*⁴⁰ című értekezésében elveti a különböző gazdaság-központú hatalomelméleteket (miszerint a hatalom olyan jog, amelyet vagyontárgyként birtokolhatunk, ezért átruházható, vagy elidegeníthető), és arra irányítja a figyelmet, hogy a hatalom hálózatszerű, ezért csak működésében létezik. Mivel a hatalom nem lokalizálódik, nem is lehet birtokba venni. A hatalom

39 Hervay Gizella: *Az idő körei*. Szerk. Balázs Imre József. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010.

40 Michel Foucault: *A hatalom mikrofizikája*. In: M. F.: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk Kiadó, Debrecen, 2000.

állandó mozgása azt jelenti, hogy az egyéneken keresztül árad szét, nem pedig bennük jut nyugvópontra, vagyis az ember egyszerre gyakorolhatja és szenvedheti el a hatalmat. Foucault az egyént nevezi a hatalom egyik első effektusának és egyben közvetítőjének is, amiből azt a következtetést vonja le, hogy a hatalom az általa konstituált individuumokon keresztül fejt ki hatását. A hatalomhoz való közelebb férkőzés érdekében azt javasolja, hogy az állam szuverén, központi lelke helyett azokat a periférikus testeket vizsgáljuk, amelyeket a hatalmi effektusok szubjektumokként hoznak létre. Vagyis a hatalmat lentől felfele kell megközelíteni, a legregionálisabb, leglokálisabb formáiból, intézményeiből kiindulva, azokon a szélső pontokon kell megragadni, ahol egyre távolabb kerül a jogrendtől. A hatalom testekre gyakorolt hatása különböző fegyelmezési technikák létrejöttét biztosítja, amelyek újabb tudásapparátusokat létesítenek, például újabb kísérleti és megfigyelési módszerek, adatrögzítési és nyilvántartási technikák alakulnak ki, vagyis az ellenőrzés széles spektrumú eszközkészletét állítják elő, ezáltal szabályozzák az egyének életét és a szabályok megszegését követően bűnhődési-büntetési formákat hoznak létre, vagyis „normalizálják” a társadalmat. Ha ezt az elméleti felvezetőt alkalmazzuk a huszadik századi Kelet-Európára, és az államszocialista hatalmi berendezkedéseket a perifériákról igyekszünk megközelíteni, akkor a fegyelmezési technikákat figyelembe véve, a büntetésvégrehajtói hatalom lokális, regionális és materiális intézményeit kell vizsgálnunk, amelyek megvalósulása egyszerre intézményesített, fizikai és erőszakos is lehet.

Általánosan elmondható a totalitárius diktatúrákról, hogy egy megfélemlített, megosztott, érdekszövetségekből felépülő társadalmat hoznak létre. Kelet-Európában – regionálisra szűkítve, esetünkben Romániában – ezen hatalmi berendezkedések intézménye a titkosszolgálat (*Securitate*) volt, amelynek titokzatossága spektákulumként volt hirdetve, mivel folyamatosan hírt adott jelenlétéről és hatalomgyakorlásáról. A félelmet azáltal tudták fenntartani, hogy nem lehetett tudni, ki a besúgó és ki a besúgott, néhol ezek a szerepek össze is mosódtak. A totalitárius diktatúrák olyan szereplehetőségeket kínálnak fel, melyekben az alávetetteknek egy új identitást kell elsajátítaniuk, más logika szerint kell gondolkodniuk, hogy a hatalom szabályozásainak megfelelhessenek. Ezáltal igazolódik be az a foucault-i feltevés, miszerint a hatalom kitermeli saját szubjektumait, amelyek által legitimálhatja uralmát.

Ahhoz, hogy lokálisan vagy egyéni szintre lebontva tudjuk elemezni a titkosszolgálat működését, vegyük elő a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* kötetet. Hervay a versnyelvbe adaptálja a bürokratikus nyelvezetet, a fegyelmezési eljárásokat direkt módon, egyéni és közösségi tapasztalatok felmutatásával építi be a kötetbe. Cristina Vătulescu a titkosszolgálati dossziékat így írja le: „hemzseg[nek] a töredékes, gyakran egymásnak ellentmondó, kulcslyuk által keretezett képektől”.⁴¹ A többféle narratíva egymás mellé rendelődésének mégis ez a kulcslyuk lehet a metaforája, ami a leskelődést, megfigyelést, bizonyos keretek által meghatározott látószöveget hordozza magában. A *Lesünk a kémlelőlyukon magunkra* című vers olvasata lineárisan kezdődik, viszont képversonként fejeződik be. A vízszintesen olvasható fenti „kisbetűt”, a lenti „kisbetűk” és a függőlegesen olvasható „lesünk” szavak egy négyzetbe foglalt kémlelőlyukat formáznak, amely által a megfigyelés vizuális reprezentációja jön létre. A saját magára lesés félelmet generál, arra kényszeríti az egyént, hogy egy külső

41 Cristina Vătulescu: *Lebilincselte életrajzok: a titkosszolgálati dosszié a Szovjetunióban és Romániában*. Ford. Mihálycsa Erika. In: *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*. Szerk. Selyem Zsuzsa. Láthatatlan Kollégium – Tranzit Alapítvány, Kolozsvár, 2008. 27.

perspektívából figyelje magát, és ehhez mérten alakítsa magatartását, identitását, hogy a hatalom által konstruált szubjektum képének megfelelően. A kihallgatások traumatizált tapasztalata egyéni és közösségi (kollektív kérdésfeltevés) szinten is megjelenik a kötet verseiben: „vallatófényhez szokott szemem / álmában is nyitva marad” (*Hullik a hajnal mint a haj*, 389.), „meztelenül a vallatófényben / hány szemünk van már hány fülünk?” (*Mert nincsen immár se sötétség se menedék se néma gyász*, 360.). A vallatások aktusa beivódik a zsigerekbe, a fájdalom (amit a dossziék tartalma elrejt) a korabeli technika által rögzítődik: „kihallgatás a zsigerekben / sikoltás magnószalagon” (*Rabruhában a szerelem*, 366.). „A kihallgatás azzal kezdődik, hogy a fogollyal kitöltetnek egy részletes kérdőívet és megíratják vele az ön-életrajzát és az ismerősei névsorát.”⁴² Hervay *Neve neme foglalkozása stb.* versében leképezi a kihallgatás kérdőív-kitöltő fázisát és magát a vallatást is. A cím az úrlap struktúráját idézi, a szöveggörpusz a kérdőív kitöltését követő vallatási szituációt eleveníti meg az élőbeszéd artikulálásával. Mintha egy magnószalagról készült jegyzőkönyvet olvasnánk, depoetizált a versbeszéd, a feszültség a folyamatos elhallgatás és kitérés között jön létre. A kezdeti tagadás („nem én voltam...”, „kérem nem én voltam ott...”) és a töredelmes bevallás („én kiabáltam...”, „vertem a gépet... üvöltöttem... szólt a rádió”) folyamatosan váltakozik. Feltételezhetően erőszakot is alkalmaztak a kihallgatás során („véres a köhögésem is”), aminek következtében a beszélő azt a logikát igyekszik követni, amely által megfelelhethet a hatalomnak. A zaklatott dikció után, a szöveggörpusztól egy sornyi távolsággal a verset lezáró „csend” a kialakult feszültséget hosszan kitarthatja, az elhallgat(tat)ás által az olvasóban is megszületik a félelem. A *Félelem hadifoglyai* című versben felfüggesztődnek az emberi kapcsolatok, az úrlapként azonosítás egyrészt az egyének atomizációjára utal, másrészt pedig arra, hogyan materializálja a hatalom a szolgálatába állított testeket, amelyek a félelem foglyaiként mégis könnyen és megszokással kell kezeljék a megtöretést: „megállunk a bemutatkozásnál / úrlap az úrlapnak – anyja neve? / kéz a kezét kaszálja // félrenézünk – volt ott még valaki? / átlépünk egymáson / és nem őrülünk bele”. A kihallgatások traumája annyira beszívárog a zsigerekbe, hogy még a halálvágyba is ez a szituáció idéződik be: „legjobb lenne hazamenni / halál utáni kihallgatásra / ülni a vallatószobában / írástudatlan írástudatlan” (*Legjobb lenne hazamenni*, 393.).

A kötet írása közben Hervay már Budapesten élt, 1976-ban települt át. A *Mint aki idegenből jött meg* kezdetű verse reflektáltan mutat rá a beszélő kisebbségi pozíciójára. Magyarországra érkezvén idegennek érzi magát, az ő magyar beszédét nem értik az ottani magyarul beszélő emberek („mint aki idegenből jött meg // Magyarországra – magyarul / mondom a sorsom s mintha japánul / beszélnék mintha kínaiul”), így az ön-elbeszélés nem tud létrejönni, nem tud kialakítani szociális kapcsolatokat („akinek senkije sincs már”), de már nem tud kapcsolódni a hátrahagyotthoz („már nem tudom hogy otthon hány óra van...”). Viszont ez még mindig nem elég ahhoz, hogy megállapítsuk, hogyan hoz létre Hervay kisebbségi irodalmat, mivel itt csak formáról és tartalomról beszélünk. Az eljárás magában a kifejezésben rejlik, ahogy azt Gilles Deleuze és Félix Guattari megállapítja Kafka-olvasatában. Kettejük nyomán alkalmaznám a kontextuális olvasat további lépéseként a kisebbségi irodalom fogalmát, ami „nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amit a kisebbség a többség nyelvén ír”.⁴³ A szerzőpáros a kisebbség

⁴² Vatulescu: i.m. 19.

⁴³ Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Mi a kisebbségi irodalom? A nyelv – A politikai – A kollektív*. Ford. Karácsonyi Judit. In: *Kafka – A kisebbségi irodalomról*. Budapest, Quadmon Kiadó, Budapest, 2009. 33.

és a többség nyelvét nyelvhasználat szempontjából határozza meg, ami azt jelenti, hogy az író elutasítja és aláássa a többségi nyelvhasználatot, a többségi diskurzust, és létrehozza a „saját alulfejlett pontját, saját tájnyelvét, saját harmadik világát, saját sivatagát.”⁴⁴ A kisebbségi irodalmat három jellemző mentén definiálhatjuk: nyelve igen erős deterritorializációs együtthatóval rendelkezik, benne minden politika (vagyis a személyes ügy a politikához kapcsolódik), és kollektív értékkel telítődik (amit az író egymaga mond, azonnal közös cselekvéssé lesz). A kisebbségi irodalom az intézményesített irodalmon belül létezik, viszont a „nagy mesterek” irodalmától eltérően, ahol a társadalmi miliő csupán háttérként van jelen, addig a kisebbségi irodalom másfajta érzékenységgel és periférikus perspektívákkal tud megközelíteni, kifejezni olyan elnyomott közösségeket, amelyek elrejtettek, megmutathatatlanok az intézményesített irodalom szövegkorpuszaiban.

A szerzőpáros szerint a kisebbségi irodalomban „nincs alany, csak kollektív megnyilatkozás-elrendeződések léteznek – és ezeket az elrendeződéseket az irodalom fejezi ki akkor, ha az irodalmon kívül azok nem adottak”.⁴⁵ A romániai magyar kisebbség politikai platformokon való megnyilatkozása eléggé ellehetetlenített volt, mivel a román államszocializmus nacionalista retorikája a nemzeti kisebbségek asszimilálására törekedett. A szellemi dimenzió területén az uniformizálás érvényesült, az egyének atomizálása (egymás felügyelete a besűgás gyakorlata által) felszámolta a kulturális alapokon szerveződő közösségek fenntarthatóságát, mivel a félelem elszigetelte egymástól az embereket. Az említett mechanizmusok működése ellenében Hervay több kísérletet is tett. Öninterjú. Hazulról haza című írásában és az Űrlap című kötetének ajánlójában is reflektál arra, hogy a szilágysági kivándorlók otthon maradt hozzátartozói megemlékezését magnószalagra vette (amit későbbi elmondása szerint a Securitate emberei megsemmisítettek), és ezzel a gesztussal a közösség elnyomására, felszámolására tett kísérletek ellen nyit diskurzust, a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* verseiben pedig azok a történet töredékek is megjelennek, amelyeket már korábban az Öninterjúban is lejegyzett. A kivándorlások, az otthonkeresés dialektikája, a háború emlékei, a mindennapi félelem, az emberi viszonyok kiüresedésének feloldására tett kísérlet a közösség hangján való megszólalás. A *Lódenkabát Keleteurópa szegén* kötet nyitóverse egy kollektív megszólalással indít: „Lódenkabát Keleteurópa szegén / sorba mindnyájan belebújunk” (*Lódenkabát Keleteurópa szegén*, 359.), ahol az egyéni sorsok térképeiről, a halálokról, a hitek rézgombjairól, a népek beleiről, a szerelmek rúzfoltjairól összecserélhetőként beszél. Ez azzal is magyarázható, hogy a hatalom által konstruált szubjektumok is összecserélhetőek, nincs rögzített identitása az embereknek. Az összecserélhetőség épp a tárgyiasításukra, emberi mivoltuknak megvonására hívja fel a figyelmet, a hatalmi gépezet elemeivé válnak, miközben nem eszmék és ideológiák összecserélhetőségéről van szó, hanem azoknak a tárgyi megképződésére, materializációjára irányítódik a tekintet (például „összecserélhető hitek rézgombjai”). Az egyetlen (a kötet elején még) pozitív hozadéka az összecserélhetőségnek épp az életben maradás: „ha igazoltatnak én te vagyok / te én / így talán életben maradunk” (*Ez a nyár dögtáviratokkal*, 359.), vagyis az identitások közötti átjárhatóság, a felcserélhetőség által lehet túlélni a felszámolást. A kötet vége fele felmerül a felcserélhetőség képzetének megbomlása: „hittem hogy te én vagyok / helyetted meghalhatok” (*Egy éve már hogy értelem*, 383.), amely az én-te relációban lehetetlenné válik, az egymás szerepeibe lépés nem képezhet menekülési útvonalat, a beszélő nem áldozhatja fel

44 Deleuze–Guattari: i.m. 38.

45 Uo. 37.

magát a másik érdekében. Viszont az egyén magában hordozza a közösség traumáit, és a felszámolódás (vagyis halál) többes számban történik: „többesszámban pusztulok el” (*Levél a föld alól*, 407.), amely az alany hiányára hívja fel a figyelmet. Vagyis az egyén individuális tapasztalatai közösségivé válnak, a saját félelmei tulajdonképpen generációja félelmei, a saját testén elkövetett erőszak a közösség testén elkövetett erőszak is egyben.

Deleuze és Guattari szerint minden nyelv már önmagában, a hangképzés által deterritorializálja a száját, a nyelvet, a fogakat, mivel ezek a táplálékban lennek eredendő territóriumukra. De mi történik akkor, ha a beszédet ellehetetlenítik, megakadályozzák, betömik a száját, megcsontkítják a nyelvet? A kötet verseiben gyakran tematizálódik a beszédképtelenség, amely valamely külső hatás következtében történik, legtöbbször a hatalomgyakorlás eredményeképpen, erőszakos módon, például a nyelvet kifecamítják és nem érthetik egymást az emberek, a szavakat lehasítják a szájról. A száj elveszíti eredendő funkcióját, mert a szájban megköt a beton, „csak száj nem nyílik – összezárva [...] csak ülünk s ahogy nézzük egymást / fülünkben szánkban nő a fű” (*Szobám lassan benépesül*, 390.). Ha netán mégis létrejön a beszéd, a mondanivaló csonkul, elveszíti értékét: „hull a szemét a szánk-ból” (*Lódenkabát Keleteurópa szegén*, 359.), ideologizált beszéddé válik a megszólalás: „van aki kiüríti a szavakat / mert kiürült szavakkal idomítják” (*Van aki csak szabadban tud beszélni*, 363.). A beszéd töredezettsége a traumatizáltságból fakadó dadogásban is megnyilvánul: „gyanakvó gerinccel / jönnek a vagonlakók / (...) dadognak / pipacsfoltos sárban” (*Gyanakvó gerinccel*, 390.). A beszédbe való belefáradás következménye a teljes önfeladás és a halál lesz: „már csak a hallgatás jöhet / harmadik honfoglalásom” (*Levél a föld alól*, 407.). De ezt megelőzően a kötet során még kísérletet tesz Hervay egy mégis-beszéddre, az „elnémításból született szavak” (*Térkép tenger nélkül*, 364.) életigenlése, a szabadság vágya visszhangzik az újbóli megszólalás mögött. A hatalom különböző megnyilvánulásai nemcsak beszédképtelenné teszik az egyént, hanem fiziológiai létszükségletek hiánya is fellép, amelyek a félelem, bizonytalanság, veszélyeztetettség következtében épülnek be. A beszéd és az evés hiánya összekapcsolódik, teljes mértékben birtokba veszi a hatalom a száját, minden funkcióját ellehetetleníti, amiről a beszélő többes szám első személyben vall: „sem enni sem szólni nem tudunk” (*Szobám lassan benépesül*, 390.). Az alvás hiánya több versben is tematizálódik. Van, ahol az alváshiány a földbe ástott árkok mélységével méri a fáradtság szintjét: „árok a szemünk alatt ma sem aludtunk / holnap sem fogunk” (*Föltámadunk lám sírva*, 363.), máshol meg az egymás iránti felelősségvállalás, a másik feletti örökösödés miatt lehetetlenítődik el az alvás: „egymás lélegzetéért virrasztunk” (*Történelemre ágyrajárók*, 372.). A virrasztásokban eljut az egyén arra a szintre is, hogy a külső és belső világ tapasztalása is felszámolódik, és egy közeli szívverésre irányul a fókusz, azon kívül megszűnik minden, ez az egyetlen biztonságos pont, vagy éppen ritmussorozat: „sose volt ekkora a csend / nem alhatom nem alhatom / már nincs kint és nincs idebent / fáradt szívedet hallgatom” (*Kivéreznek a versek is*, 372.).

A beszéd felszámolásával, beszüntetésével szemben egyetlen lehetőség marad, az írás. Viszont Hervay nem pártirodalmat ír, versei nemcsak lokális lenyomatai az államszocialista berendezkedéseknek, hanem kritikusan közelít meg dolgokat, moralitás és önreflexió fonódik egybe, amitől veszélyeztetetté válik léte: „mert pontosan fogalmazok / céltábla lett a homlokom” (*Mert pontosan fogalmazok*, 371.). A kötet elején még fontos a beszélő számára a versek politikai térben való létmódja, és itt megint visszakapcsolhatunk a posztkolonializmushoz, mivel „szenzációként” jelennek meg ezek az övéhez hasonló (kelet-európai) versek a (feltételezhetően nyu-

gati) „világvárosok” értelmiségi köreiből, viszont ezzel a kontextusváltással leértékelődnek, és pletykaként lesznek a szenvedések hordozóivá. A versbeszélő ironizálva ellenzi az egzotikumvá válást, a kirakati pozíciót, a bámulás és sajnálat tárgyává redukálást: „mert fuldoklásunk szenzáció / s verseinket mint napi pletykát / vizik világvárosokon át / hát befűtjük magunk a földbe / röggé virágunk csonttá fehér-
lünk / műanyagkoszorús gyászvitézek / szájába nem adunk dumát” (*Mert fuldoklásunk szenzáció*, 362.). A versekben artikulálódó társ utáni vágy és az otthonkeresés a magára maradottsággal váltakozik, majd egyre inkább felerősödik az elveszettség, aminek következménye a befele fordulás, az írásba-zártság élménye lesz: „faltól falig lépett versláb a sorsom” (*Megrámolt testemre tetoválva a jel*, 369.). A versírás egy belső tér létrehozását, az írásban fellelhető otthonosság képzetét mutatja fel, és egy külső perspektívából úgy tűnhet, hogy aki szabadon verset írhat és ilyen nyíltsággal véleményt formálhat, annak szabadsága a teljes életre kiterjed. Viszont Hervaynál ez épp ellenkezőleg fogalmazódik meg: „vallatófényhez szokott szemem / álmában is nyitva marad // nyírják belül koponyámat / azt mondják verset írok / azt mondják élek – szégyellem / magam – elfordulok” (*Hullik a hajnal mint a haj*, 389.). A versírás már nem versírás, a vers nem eszköz a traumák elbeszéléséhez. Rizómát alkot a világgal, nincs sem tárgya, sem szubjektuma, ezáltal biztosítja a nyelv deterritorializálását. A nyelv mint anyag elveszíti a szimbolikus, jelentő használatát, és tisztán intenzív használatát kezdi vibráltatni. A *Zabiverset szülve szalmazsákon* kezdetű versben a beszélő visszhanggá válik, viszont a hang visszaverődése során felszámolódik a jelentés, és hiába van az, hogy a deterritorializációt átszelő hang vagy szó az értelmes nyelvből származik, már nem az, hanem itt is intenzív anyagi kifejezéssé válik. A *Határátlépés minden versem* kezdetű versben a beszéd polifóniájának egyidejűsége egy fuldokló zihálásba, hangzavarba sűrűsödik: „egmás szavába vágva / mondjuk magunkat a fulladásig”, amely során elveszíti jelentését, és a hangok intenzitása által képes kifejezővé válni.

Ahogy a nyelv önnön korlátai fele tart, az átalakulás a fájdalom konnotációjával jár. A nyelvi elemek magukban hordják a nyelv belső feszültségeit, amelyek által a fogalom önnön határa felé közelíthetünk. Ezt nevezi Deleuze és Guattari kiáltás-szintaxisnak. Hervay verseiben a fájdalmat konnotáló kifejezések, mint például a „jaj” indulatszó gyakran előtűnik: „jaj félünk egymásra nézni is” (*Föltámadunk lám sírva*, 363.), „jaj a sisakod csupa vér / jaj a sisakom csupa vér” (*Sortűzzel jövök szerelemmel*, 365.), „jaj megfésült József Attila” (*Embereket vagy népeket*, 376.), „elmentél jaj messzire mentél” (*Elmentél jaj messzire mentél*, 375.). A kiáltás mint a fájdalom konnotációja több versben is előtűnik, főként a hiányból fakadóan: „felhasad a szám utánad kiáltok” (*Mióta elmentél mindig este van*, 365.), „bőröd havát a télből visszakialtom” (*Ágyékomra odaszegezlek*, 365.), „házszámot kiált utcanévet / és nem talál többé haza” (*Tankok tébolyában megszületik*, 380.). A kiáltások nemcsak a száj deterritorializációját jelentik, hanem a testet is reterritorializálják azáltal, hogy a kéz meghosszabbításává válnak: „elnyújtott kiáltás a kezed” (*Fáradt szemed földszínű*, 373.). A fájdalom mint a bántalmazás mentális és testi kivételése individuális tapasztalat, nem elmondható, legfennebb csak az artikulálatlan, jelentésüket és formájukat veszített hangok kiáramlása lehet: „megoszthatatlan fájdalomban / egy kiáltásra kiakasztva” (*Mert nincsen immár se sötétség*, 360.), ami kitartottságában a fájdalom mércéjeként is értelmezhető – mondjuk egy vallatás során – „sikoltás magnószalagon” (*Rabruhában a szerelem*, 366.).

A szerzőpáros szerint ha az értelemadás ténylegesen semlegesítődik, az értelemből csak annyi marad, amennyi a nyelv szökésvonalainak irányításához szükséges. Az értelemhez rendelt dolgok és képek intenzív állapotok sorozatát létesítik, mivel

a szó közvetlenül hozza létre a képet. Ezen állapotok egymás közötti váltakozásai egy kollektív elrendeződésen belül jönnek létre. Az *Éretted én letérdelek* kezdetű vers állapotváltozásában a beszélő testi leépülését követően krumpლისzákká változik át, majd egy sorköznyi távolsággal már feketerigóként határozza meg magát: „krumpლისzák lettem Uram // ujjadon feketerigó”. Ezek az egymást követő állapotváltozások nem metaforikusan vagy átvitt értelemben értelmezhetőek, hanem pusztán egymást követő jelenvalóságukban, anyagi megképződésükben. A beszélő már nem ember, nem zsákszövet, nem állat, hanem az áramlatok összekapcsolódásában, az egymás mellé rendelt, vagy éppen az intenzitások egymásba hajlásában értelmezhetőek állapotának változásai. Hervay verseiben a testi leépülést a földdel eggyé válás követi, gyakran szexuális aktusként elbeszélve: „föld alatt szeretkezünk a szabadsággal” (*Föld alatt szeretkezünk*, 366.), amely során nyelvileg deterritorializálódik a szeretkezés és a szabadság iránti vágy.

Ahogy a szavak létrehozzák a képeket, ezek a képek egymás mellé rendeződésükben egy sorozatot alkotnak, amit versnek nevezünk. A képek elrendeződése víziókként, tudatalatti tartalmak távoli összefüggéseket felmutató láncolatoként jelennek meg, látomásszerű belső világot építve. Azáltal, hogy megbontja a bevett szókapcsolatokat, asszociációkat, megtalálja a nyelv szökésvonalait, amik mentén a víziók a nyelv határai felé tolnak, így a dolgok lényege megközelíthetőbbé, a ráragadó kulturális lepedéktől megtisztítottá válhat.